

УДК 340.1

DOI: 10.15587/2523-4153.2017.119853

МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ПРАВА

© О. І. Ющик

Стаття розкриває значення наукової методології в розвитку юридичної науки, особливо діалектики, як загальнонаукового методу в методологічній системі наукового пізнання. Відзначено наявність численних визначень поняття права і правових теорій, дано критичну оцінку пояснення даної ситуації тим, що дослідники не враховують у науковому пізнанні подвійну функцію поняття; наводиться також критика «універсальних принципів побудови наукової теорії права» з точки зору діалектичної логіки. Обґрунтовується, що основу наукової методології пізнання права становить єдино правильний у науковому відношенні загальний метод сходження від абстрактного до конкретного

Ключові слова: наукова методологія, діалектика, метод сходження від абстрактного до конкретного, наукова теорія, діалектична теорія права

1. Вступ

Розвиток юридичної науки, приріст наукових знань про право і державу концентруються навколо наукової методології їх пізнання. Без перебільшення, можна стверджувати: «Яка методологія, така й наукова теорія». Адаже головне заняття вченого – наукова діяльність – належить до *продуктивної* діяльності, яка спрямовується на отримання об'єктивно нового результату, є *творчою*, на відміну від *репродуктивної* діяльності, що являє собою лише копію, повторення діяльності інших людей або повторення власної діяльності. А продуктивна діяльність буде успішною тільки за умови її грамотної організації, тобто за умови застосування відповідної заснованої на науковому знанні *методології*.

2. Літературний огляд.

Щодо цього Б.С. Динін зазначає, що наукове пізнання реалізується через методологічне усвідомлення вченими передумов, засобів і цілей своєї діяльності. Категорії і принципи методології регулюють цю діяльність якщо і не у формі фіксованих методологічними системами норм, то принаймні у формі методологічної інтуїції вчених, яка конкретно обумовлюється історією взаємодії методології та науки [1, С. 45-46]. Американський філософ Морріс Р. Коен взагалі стверджував, що наука – це метод утвердження і вказівки способів, за допомогою яких слід шукати систематичне пізнання [2, С. 84].

«Методологічний зріз», починаючи з XVII ст., перетворився на необхідний компонент кожної науки – хоча він не завжди усвідомлювався деякими її представниками. Характерною рисою сучасної науки є не тільки наднаукова рефлексія, тобто усвідомлення закономірностей розвитку і будова знання в найбільш загальній – логіко-філософській формі, а й інтенсивний розвиток внутрішньо наукової рефлексії, суть якої – осмислення й вивчення методів і форм наукового пізнання. У самій науці все більш чітко виділяються два взаємопов'язаних напрями: дослідження властивостей об'єктів (традиційний напрям) і дослідження способів і форм наукового пізнання [3, С. 196-197].

Як відомо, в організації наукового дослідження виділяють його *засоби та методи*. До *засобів* пізнання належать: матеріальні засоби (прилади, матеріали тощо), інформаційні засоби (обчислювальна техніка, супутникові навігаційні системи і т. д.), а також математичні, логічні та мовні засоби пізнання. Для юридичної науки більш характерні саме два останніх, оскільки її об'єктом є, головним чином, *суспільні відносини*, а не матеріальні речі чи явища. Щодо *методів* наукового дослідження, то їх поділяють на емпіричні й теоретичні відповідно до аналогічного поділу пізнання. Емпіричне пізнання є пізнанням, що виявляє та описує факти; а теоретичне пізнання – це пізнання сутнісне, що відповідає на питання про внутрішні причини явищ, воно дає можливість творчо перетворювати світ, управляти явищами й подіями, прискорювати їх або віддаляти чи запобігати, а також передбачати принципово нові факти. З теоретичних методів визначальним є *метод діалектики* – як реальна логіка творчого мислення, котра відображає об'єктивну діалектику дійсності. Діалектика, таким чином, виступає як *загальнонауковий метод*, тоді як усі інші наукові методи щодо нього являють собою *особливі методи*.

Отже, наукове пізнання права суттєво залежить від вибору методології його дослідження.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – розкрити значення методу сходження від абстрактного до конкретного як загальнонаукового методу, необхідного для створення якісно нової діалектичної теорії права.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Критично оцінити сучасну методологію визначення загального поняття права і побудови наукової теорії права.

2. Розкрити сутність методу сходження від абстрактного до конкретного в пізнанні права.

3. З'ясувати співвідношення науки та ідеології і вплив останньої на методологію наукового пізнання права.

4. Визначити проблеми в розвитку наукової теорії права під кутом зору застосування методу сходження від абстрактного до конкретного.

4. Діалектичний матеріалізм, як основа методологічного монізму, і антинауковість «методологічного плюралізму».

Свого часу Гегель, а за ним К. Маркс, наголошували: істинним повинен бути не лише результат дослідження, а й шлях, який веде до нього.

А між тим юристи і досі, за висловом І. Канта, все ще продовжують шукати своє поняття права. У науці про право назбиралося уже чимало різних теорій, починаючи з уявлень про божественне походження права та право, дароване монархом або державою, і закінчуючи теоріями про виникнення права в результаті загарбницьких війн або класового розшарування суспільства, про договірне походження права і, навіть, створення права та держави бандитами. Остання ідея обґрунтовується, зокрема, у книзі С. Шевцова «Метаморфози права», що вийшла у 2014 році.

Така ситуація з поняттям права, вважає Е. З. Бекбаєв, склалася тому, що дослідники не враховують у науковому пізнанні подвійну функцію *поняття*: по-перше, поняття як точної думки про ознаки предмета, що відрізняють даний предмет від усіх інших предметів; по-друге, поняття як згустку уже отриманих знань про предмет, стиснутого в одну думку, як підсумок пізнання предмета. При цьому автор міркує таким чином. Зважаючи на те, що право, як і будь-який інший об'єкт (предмет) наукового дослідження, має безліч ознак, властивостей, зв'язків, виявляється неминучою поява все нових багатьох його дефініцій (визначень). За допомогою дефініції, як логічної операції, вирішуються разом дві пізнавальні задачі: а) встановлення найбільш суттєвих рис, сутності предмета дослідження; б) визначення його відмінності від схожих з ним предметів. Звідси можна отримати два різних поняття права:

1) поняття як точну думку про ознаки права, що відрізняють його від інших предметів; при цьому фіксується в думці незначна кількість ознак права, що відрізняють його від інших предметів;

2) поняття про найбільш суттєві ознаки, або сутність, права; при цьому дані ознаки є відібраними *особливим способом* [4].

Втім, відзначає Е.З. Бекбаєв, на даний час в юридичній науці налічується понад сто дефініцій права, за якими право відрізняється від інших схожих предметів, при цьому далеко не завжди за дійсно *суттєвими* його ознаками. Яким чином відібрати з усіх ознак права насправді суттєві його ознаки – це питання для автора виявилось таким складним, що він у підсумку назвав «не цілком коректною відому в юридичній науці установку на створення загального або єдиного поняття права». За його словами, створення «еталонного» поняття права в юридичній науці «є неможливим через унікальність підсумкового поняття права кожного вченого та неможливість збереження такого поняття права поза конкретним вченим» (поза його свідомістю). Значно простіше, вважає він, створити універсальну наукову правову тео-

рію за певною системою логічних принципів побудови таких теорій, без попереднього формулювання загального поняття права як результату пізнання. Ці універсальні принципи визначають «шляхи і способи її побудови, закономірності наукової діяльності по формуванню сучасної теорії права».

Згідно з системою вказаних універсальних принципів, стверджує автор, пізнання права повинно пройти ряд етапів. Спочатку треба обрати *предметну область* (об'єктивно конкретне), яка має бути піддана теоретичному аналізу. Предметною сферою дослідження сучасної теорії права слугує не тільки саме право, а й правова система в цілому. Тому інтегративна теорія права, яку шукають багато вчених, не може бути теорією самого лише права, а повинна бути *теорією правової системи*. Наступним логічним принципом і етапом побудови наукової теорії права є теоретичний аналіз виділеної сфери та виявлення *вихідного пункту* даної теорії. На основі «аналізу даних сучасної науки права», автор обґрунтовує гіпотезу про те, що таким вихідним пунктом є *правомірні та протиправні вчинки* (діяння) людини і груп людей [4].

З приводу названих автором двох етапів чи принципів побудови наукової теорії слід сказати, що автор намагається «винайти велосипед», який уже давно винайдено у вигляді сформульованого К. Марксом загальнонаукового *методу сходження від абстрактного до конкретного*. Характеристику сутності цього методу можна знайти в багатьох філософських працях, наприклад, у книзі О.А. Івакіна «Диалектическая философия» [5, С. 159-160].

Звичайно, для засвоєння і практичного оволодіння методом сходження від абстрактного до конкретного самого тільки опису його недостатньо, потрібно вміти його *правильно застосувати* при дослідженні права. Мені доводилося уже відзначати помиловість його трактування теоретиками права [6, С. 38-41].

Критично, але в іншому аспекті, належить сприймати й «універсальні принципи побудови наукової теорії права» у Е. Бекбаєва, який на перше місце ставить «принцип» обрання об'єктивно конкретного. Метод сходження від абстрактного до конкретного так само передбачає визначення дослідником насамперед предметної області реального конкретного. «Правильно обране реальне і конкретне, дане у вихідному уявленні про ціле, – навчав К. Маркс, – є необхідною передумовою будь-якого наукового дослідження» [7, С. 36-38]. Звернемо увагу: не абстрактний «принцип обрання об'єктивно конкретного», а саме *правильно* обране реальне і конкретне, дане у вихідному уявленні про ціле. У Бекбаєва якраз і бракує цієї правильності, ним *неправильно* обрана предметна область (об'єктивно конкретне), яка має бути піддана теоретичному аналізу.

Називаючи предметною сферою дослідження «не тільки саме право», а й «правову систему в цілому», автор тим самим не розглядає право як *ціле*, як самостійне явище, а вміщує його в якусь «правову систему»; таким чином у нього *теорія права* перетворюється на «теорію правової системи». Чому право *саме по собі* не є системою, автор не пояснює, а просто пропонує замість права аналізувати таку, що її

вигадує кожний дослідник на власний розсуд, «правову систему», з невизначеним статусом права в ній (чим є право в правовій системі: «елементом», «складовою», «підсистемою» або чимось іншим?).

Між тим будь-яке *цiле* – це система. Такого розуміння системи не дають абстрактно-метафізичний «системний підхід», «системно-структурний аналіз» тощо; його дає тільки знання діалектики відношення цілого і частин, в якому частина виступає як елемент системи в якості цілого, а природа однієї з частин становить сутність усіх інших [5, С. 195-197].

Не усвідомивши діалектики цілого й частин, ми не отримаємо розуміння співвідношення загального діалектичного методу з *особливими* методами, якого (розуміння) бракує практично всім теоретикам і дослідникам права.

Неправильне визначення Е. Бекбаєвим того реального і конкретного, з якого має розпочинатися дослідження права, тобто хибне застосування першого «універсального принципу», тягне за собою помилкову реалізацію наступного етапу побудови теорії права, другого «принципу», яким є «теоретичний аналіз виділеної сфери та виявлення *вихідного пункту* даної теорії». Таким «вихідним пунктом» автор вважає «правомірні та протиправні вчинки (діяння) людини і груп людей». Але якщо *правомірні* діяння ще якось «вписуються» у право або правову систему, ще можуть втілюватися у правовій формі, то *протиправні* діяння – це, вочевидь, дещо протилежне праву, це його заперечення, що є виявом сваволі, а не права. Це все одно, що визнавати злочинців суб'єктами правової культури суспільства. Що стане з таким суспільством? Ось до яких логічних парадоксів призводить неправильне обрання вихідного пункту теорії.

З точки зору *діалектичної теорії права*, яка мною уперше запропонована чотири роки тому [8], дійсним вихідним пунктом теорії права є *суб'єктне право* – елементарна клітина права як органічної цілісності. Однак юридична думка досі не дійшла до цієї простої істини і теоретики усе ще не можуть скласти задовільного поняття суб'єктного права (яке зазвичай називають «суб'єктивним правом»). А між тим, *істина проста, складний шлях до неї*. От і блукає досі юридична думка манівцями...

Тут немає потреби в аргументації моєї позиції щодо суб'єктного права як вихідного пункту, оскільки вона надана у згаданій праці. А статтю Е. Бекбаєва обрано лише тому, що, по-перше, опублікована вона після видання «Діалектики права», по-друге, автор статті все ж орієнтується загалом у більш правильному напрямку, ніж інші теоретики, які схилиються до ідеї так званої «інтегративної теорії права» (а по суті – до еkleктики), нарешті, тому, що на цьому прикладі добре видно справжнє значення наукової методології, особливо діалектичного методу, для формування наукової теорії права. Основу ж наукової методології пізнання права становить *єдино правильний у науковому відношенні* загальний метод сходження від абстрактного до конкретного.

Разом з тим, пізнання – це «вічне, безконечне наближення мислення до об'єкта. *Відображення*

природи в думці людини треба розуміти не «мертво», не «абстрактно», *не без руху, не без суперечностей*, а у вічному *процесі* руху, виникнення суперечностей і розв'язання їх» [9, С. 164]. Все людське пізнання, писав Ф. Енгельс, розвивається по дуже заплутаній кривій, і теорії витискають одна одну також і в історичних дисциплінах, включаючи філософію, – на основі чого, однак, ніхто не стане робити висновок, що, наприклад, формальна логіка – нісенітниця [10, С. 555-556].

Черговим підтвердженням саме такого розвитку пізнання стала догма так званого «методологічного плюралізму», що взяла гору в пострадянській науці, особливо, в суспільних науках у 90-х рр. і першому десятилітті 2000-х років. Чи випадково виникла ця «мода» і чи була така догма новим словом у науці? – Аж ніяк. Вона виникла *закономірно* на ґрунті ліберальної економіки, яка існувала кілька століть тому на Заході і до якої повернула Україна та інші пострадянські країни наприкінці ХХ століття. Правда, через двадцять років слідування новій науковій «моді» теоретики права змушені визнати, що теорія права потрапила в чергову *методологічну кризу*, яких (криз) було чимало й раніше, зокрема, на початку ХХ ст., про що писали тодішні теоретики [11].

На жаль, філософи й теоретики права не пояснюють нам, чому саме «методологічний плюралізм» постійно заводить юридичну науку в «кризове болото». Можливо, тому, що істиною методології науки є не «методологічний плюралізм», а *методологічний монізм*, основу якого становить діалектичний матеріалізм... «Плюралісти», ігноруючи діалектику заперечення заперечення у розвитку науки, *некритично* відкинули методологічні напрацювання радянської науки. Чому так сталося? Тут ми підійшли до вкрай важливої проблеми наукової методології, а саме – проблеми *співвідношення науки та ідеології*.

Проблема ця – не академічна, як може здаватися на перший погляд, вона є надзвичайно актуальною взагалі і, особливо, для практики суспільного життя. У 2002 році С. Кара-Мурза, видав книжку з назвою «Идеология и мать ее наука». Автор стверджує, що *наука* виникла у Новий час, разом з буржуазним суспільством, і замінила собою церкву як вищий авторитет, котрий легітиміє і політичний устрій, і соціальний порядок. Відтак, наука стала інструментом панування. Для цього влада використовує науку з допомогою *ідеології*, яка виникла як її «сестра» і як продукт буржуазного суспільства, швидко почавши паразитувати на науці. В усіх країнах Заходу, де відбулися великі буржуазні революції, вчені, філософи і гуманітарії внесли свій внесок у програмування поведінки мас шляхом ідеології. Так, у Франції крім великої справи звільнення мислення людини і засвоєння нею нового, наукового світогляду, діячі Просвітництва здійснили глибоке промивання мізків у суто політичному плані, підготувавши покоління революціонерів, які з чистою совістю затопили Францію ріками крові (а потім розпочали, по суті, світову війну) [12, С. 6-7].

Ось такий «вирок» науці від С. Кара-Мурзи завдяки банальній операції підміни понять: діяльність з «програмування поведінки мас шляхом ідео-

логії» він приписав вченим, філософам і гуманітаріям, хоча таку діяльність здійснюють *ідеологи*, а не вчені, філософи і гуманітарії. Вчений тільки тоді вчений, коли він займається наукою, а не ідеологією, спортом, політикою чи релігією. У останніх випадках людина виступає уже не як вчений, а як ідеолог, спортсмен, політик, віруючий. Однак саме на цій плутанині й спекулюють ідеологи; а у вказаного автора ідеологія, яка виникла разом з наукою як її «сестра» і стала паразитувати на науці, в назві книги фігурує як «дочка» науки. Матір власної сестри – це щось справді оригінальне...

Між тим у філософській літературі відзначається, що наука та ідеологія виникають неодначасно. Становлення науки як впливової форми суспільної свідомості відбувається в XVII ст. Ідеологія ж виникає дещо пізніше як *класово окреслений світогляд*, і джерелом ідеології є соціально-економічні фактори: поява нових класів і соціальних груп, руйнування старого способу життя і старих уявлень. Але спроможність науки пізнавати та з її допомогою детермінувати об'єктивні процеси сприймається у XVIII–XIX ст. так, що соціальний світ, як об'єктивна реальність, може бути пізнаним, змінюваним, як середовище в експерименті, і створюваним особистістю, яка пізнала об'єктивні закони.

Однак у цьому пункті наукова раціональна позиція робила поступку *утопізму* – течії суспільної думки, що виникає приблизно в той самий час, що й наука, і має своєю сутністю ідею *прогресу* і *соціальної перебудови* суспільства. Утопічна свідомість надихалася зростаючим впливом науки і ототожнювала можливість реконструкції світу з раціональним пізнанням. Науку розглядають при цьому як засіб побудови утопічного світу, саме як *засіб*, а не як метод. В утопії, навпаки, *не застосовується наукова методологія*, світ не пояснюється і не вивчається, а зображується. На відміну від науки, в утопії першорядне місце посідає суб'єкт, його можливості творіння, акцент робиться на *суб'єктивізмі* та *волюнтаризмі*. В утопічній свідомості велика роль належить ідеалу, моделі, до якої треба прагнути і яку творити. Ідеали свободи і прогресу, гармонії людини і природи, людини і суспільства посідають домінуюче положення в утопічній свідомості. При цьому утопісти виходять з ненаукових посилок про існування *незмінної людської природи*, з могутності людської волі, акумульованої в діяльності окремих людей – творців або лідерів, тощо.

На відміну від науки, ідеологія, як і релігія, поділяються на багато течій або концепцій, коли йдеться про базові принципи, вони більш диверсифіковані (тобто подроблені) через їх суб'єктивістський характер. Що стосується науки, то вона має підкреслено несуб'єктивний характер, адже базується на дослідженні реального об'єкта, а тому науку відзначає тенденція до єдності навколо істини. З часом наука все більш витискає з суспільної свідомості і релігію, і утопію, а тому останні змушені запозичати, «висмоктувати» з науки нові й нові знання, *паразитуючи* на ній. Наукові знання входять у культуру і стають вирішальними для долі людства. Відбувається сцієнтизація (тобто «онаучення») різних сфер культури,

включаючи філософію, світогляд, мораль, літературу, мистецтво, спорт тощо [13, С. 40-44].

По суті, *утопія* має спільні корені з релігією, і саме утопію, а не науку, С. Кара-Мурза мав би назвати «матір'ю» ідеології. Натомість, філософія і наука виникли як усвідомлення та подолання міфології, в тому числі міфологічних уявлень про суспільство.

Наведені міркування про співвідношення науки та ідеології стосуються, так би мовити, *гносеологічного* аспекту цього співвідношення, їх порівняння в контексті відношення кожного з них до пізнання та знання. На мій погляд, є ще й *онтологічний* аспект. Як буття науки, так і буття ідеології неможливі без суб'єкта. Але якщо суб'єкт науки – це людство в цілому, і вчений об'єктивно скеровується у своїй діяльності *загальним* людським інтересом до об'єктивної істини, то у різних ідеологій суб'єкти різні, і керуються вони своїми *частковими* інтересами: економічними, політичними, класовими, національними тощо.

Відтак, на відміну від об'єктивно необхідного для науки *методологічного монізму*, тут має місце *ідеологічний плюралізм*, конкуренція ідеологій та їх боротьба, з якої виникає *панівна* суспільна ідеологія. Саме в сфері ідеології та політики, а не у сфері науки, відбуваються процеси, аналогічні конкурентним процесам ринкової економіки. Політика є концентрованим виразом економіки. Тут конкуренція ідеологій призводить до появи *монопольної* ідеології, яка за допомогою держави та інших класових інститутів нав'язує ідеологічну «моду» у філософії, науці, суспільній свідомості. За умов жорсткого тиску приватних інтересів і класових інститутів влади вчені-суспільствознавці один за одним починають піддаватися «модній» ідеології, стаючи її носіями. Саме їх С. Кара-Мурза зарахував у «експертне середовище», яке з «наукових позицій» освячує та розвиває домінуючу в сучасному суспільстві *ліберальну* ідеологію, а через це і сприйняв науку як «матір» ідеології.

Разом з тим, якби панівна ідеологія підкоряла собі всіх учених, то наука перестала б розвиватися. Однак цього не відбувається, тому і «модна» ліберальна ідеологія *здається* суспільству не шкідливою, а корисною. Чи так і є насправді? Щодо *природничих* наук, ліберальна ідеологія їм не заважає, а дає певний простір для розвитку, оскільки це відповідає інтересам пануючого в суспільстві капіталу. Інша справа – *філософія* та *суспільні науки*. Зростання світоглядного рівня людей, наукових знань про закони суспільного розвитку не відповідає інтересам крупного капіталу, тому в цій частині ліберальна ідеологія повинна якомога далі відвернути суспільну свідомість від наукового пізнання. Для цього розгортається конкурентна боротьба різних ідеологій, запроваджується так звана «ідеологічна багатоманітність», в умовах якої виграє, звичайно, така ідеологія, яка вигідна на даний момент економічно і політично пануючим у суспільстві суб'єктам. Зрозуміло, що «ідеологічна багатоманітність» існує в сучасному світі значною мірою на папері конституцій.

На ділі ж «багатоманітність» зводиться до однієї або кількох ідеологій, які обслуговують інтереси

фінансово-промислової олігархії, а простіше кажучи, «грошових мішків».

Це надзвичайно важливий момент у з'ясуванні дійсного співвідношення науки та ідеології, що є суттєвим для розуміння поняття наукової методології.

Поставимо запитання так: чи можна говорити про *науковість* ідеології, коли остання, як було сказано, має утопічне коріння, походить від різних утопій? Чи немає тут логічної суперечності? – Ні, не має, коли звернутися до *діалектики*. Справа в тому, що будь-яке суспільство базується на суспільному виробництві, яке має два полюси: *власність* і *працю*. Між ними існує протиріччя, розв'язання якого лежить в основі розвитку виробництва, а з ним і суспільства в цілому. У класовому суспільстві, яке ми маємо зараз, власністю «завідують» «грошові мішки», тоді як праця дісталася на долю трудящих класів. Між цими полюсами також є протиріччя, зумовлене експлуатацією праці через відсутність у трудящих власності, а отже інших джерел для життя.

Розв'язання будь-якого взагалі діалектичного протиріччя відбувається шляхом заперечення обох його сторін, їх зняття і виникнення нових сторін та нового протиріччя між ними. При цьому *ініціатива заперечення* завжди йде від негативної сторони протиріччя, тому саме ця сторона визначає напрям розвитку діалектичного протиріччя. Зокрема, у протиріччі власності і праці саме праця є рушієм розвитку протиріччя. Без розвитку праці немає й розвитку власності.

А тепер повернемося до *ідеологічного* виразу даного протиріччя. Сторону власності «грошових мішків» у сучасному суспільстві презентує ліберальна або інша близька по суті до неї ідеологія приватного власника. А ідеологію трудящих класів виражають так звані «ліві» політичні сили: соціал-демократи, соціалісти, комуністи тощо. Саме ідеології трудящих, а не ідеології власності об'єктивно представляють рушійний, тобто прогресивний з діалектичної точки зору момент розв'язання вказаного базового протиріччя. Я абстрабуюсь тут від якості «лівих» ідеологій, деякі з них виявляються навіть більш шкідливими для трудящих, ніж ліберальна ідеологія.

Що з цього випливає? – А те, що ідеологія трудящих об'єктивно є більш *науково* адекватною, ніж ідеологія власників, вона виражає *прогресивний* рух у розвитку суспільства, долаючи в самій собі її утопічну природу, стаючи все більше науковою. Навпаки, ліберальна і близькі до неї буржуазні ідеології представляють *регресивний*, гальмуючий аспект розвитку, є менш науково адекватними, а тому за своєю суттю вони більшою мірою *утопічні*. Достатньо проаналізувати практику так званих «ринкових» реформ в Україні, які замість конкурентного середовища призвели до олігархізації економіки й політики. Це – якщо дивитися в корінь, у суть справи. На поверхні ж суспільного життя та суспільної свідомості картина уявляється такою, що ідеологи лібералізму «критично» долають соціалістичні та комуністичні утопії.

Як і сто років тому, ліберальні «друзі народу» все ще воюють проти соціал-демократів, передусім проти *марксистської методології* пізнання і перебу-

дови суспільства. Спосіб «критики» цієї методології простий: спочатку марксизму приписується якась нісенітниця, або викривляється марксистська позиція, а далі цю нісенітницю «успішно критикують». Це стосується й критики марксистської точки зору на право та державу.

Приклад перший: марксистське висловлювання про право як «класову волю, зведену в закон». З цього роблять висновок, що для марксистів право за своєю природою – виключно класове явище, жорстко пов'язане з державою. Однак коли уважно прочитати висловлювання класиків марксизму, то мова йде у них не про право взагалі, а лише про *буржуазне* право. Невелика «правка», а з неї робляться далекосяжні висновки, як, наприклад, з ленінського трактування співвідношення між правом і державою у праці «Держава і революція». Цитату: «право ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання норм права» усі теоретики права дружно витлумачили так, що без держави немає права, держава творить право, в тому числі тоталітарна держава – тоталітарне право. Марксизм ставить державу над людиною, а не людину над державою, а це антигуманно. Тому класова марксистська трактовка права є нормативістською і помилковою в науковому відношенні. Та коли прочитати хоча б відповідні чотири сторінки названої праці, то виявляється, що автор розглядав державу по відношенню до права тільки в сенсі одного із способів здійснення права в класовому суспільстві, говорив про «напівдержаву» при соціалізмі і відмирання держави при комунізмі. І жодним словом ні він, ні класики марксизму не обмовилися про відмирання права чи про відсутність права у додержавному чи постдержавному суспільстві. Навпаки, знаний теоретик і популяризатор марксизму Г. В. Плеханов немало писав про додержавне право первісного суспільства, спираючись на такого відомого історика як М. М. Ковалевський.

Так само в ідеологічні штампи перетворилися нібито належні Леніну фрази «ми нічого приватного не визнаємо» [15, С. 86-91], «кожна кухарка може управляти державою», тощо. Чому такими брудними засобами антимарксистські ідеологи воюють з марксизмом? – А тому, що у науковому відношенні вони йому програли і не спроможні протиставити більш ґрунтовне пізнання суспільства. Натомість, практика соціалістичного будівництва в СРСР подається ними як приклад утопії, як реалізація антинаукового вчення. А між тим, ідеологічний досвід – це досвід перевірки саме *політичних*, а не *когнітивних* цінностей, хоча сама по собі поява концепції перевірки, випробування ідей в соціальній практиці пов'язана з наявністю науки в її більш або менш розвиненій формі. Проте статус ідеології як форми суспільної свідомості не ідентичний положенню науки, у них різні генезис і функції [14, С. 45-46].

З історії науки відомо, що марксизм сформувався як *наукова течія* на надзвичайно солідному теоретичному фундаменті, який закладався в передових країнах Європи: Англії, Франції і дещо відсталій Німеччині. Трьома джерелами, трьома складовими марксизму стали німецька класична філософія, англійська політична економія і французький утопічний

соціалізм. І саме з марксизмом пов'язане «перетворення соціалізму з утопії в науку» на науковому фундаменті англійської класичної політичної економії за допомогою діалектичного методу, виробленого німецькою класичною філософією. Тому не випадково К. Маркс вважав своєю головною заслугою розробку матеріалістичної діалектики як наукового методу пізнання і перетворення суспільства.

Отже, коли прагнути науково вирішувати практичні проблеми, зокрема, науково пізнавати і перетворювати право, варто творчо застосовувати також і наукові надбання марксизму, оволодіваючи діалектичним мисленням.

Обмеженість споглядально-метафізичного і спекулятивно-діалектичного підходів філософських попередників Маркс вбачав, за словами Й. Елеза, у тому, що вони не виходили з дійсних історичних суб'єктів і не розглядали історичну діяльність як їх діяльність, тим більше як їх практичну діяльність. Відриваючи історичний процес від практичної діяльності людей, ці філософи відривали людину від історії, внаслідок чого вони повинні були зображувати практику або чимось доісторичним, або чимось відірваним від дійсних суб'єктів історії. Вони могли бачити в історії тому лише духовне виробництво, виробництво ідей, яке розглядалося ними як найглибша основа історії, а тому і як основа пояснення цілісності історичного руху. Суб'єктом же діяльності для них було створіння, раз і назавжди дана сутність якого зводилася до так званого теоретичного відношення, яке вони тільки і вважали істинно людським. Тому вони не могли усвідомити значення практичної діяльності ані в її відношенні до сутності людини, ані в її відношенні до інших проявів її життєдіяльності.

Замість того щоб виходити з дійсних суб'єктів історичного процесу та їх сутнісної діяльності, практики, ці філософи виходили з її ідеологічного відбиття, так званої розумової діяльності, яка бралася ними відірвано від своїх дійсних носіїв і практичного процесу розвитку людей, що породив її, та зображувалася (як, наприклад, у Гегеля) так, ніби вона була дійсним суб'єктом. Якщо ж дійсний суб'єкт і його сутнісна діяльність і з'являлися, то вони з'являлися не як такі, а в містично перевернутому відношенні, лише як результат деякого іншого суб'єкта, деякої іншої діяльності; між тим правильний метод, за Марксом, полягає в тому, щоб «виходити саме з дійсного суб'єкта і робити предметом свого розгляду його об'єктивування».

Філософи до Маркса не дотримувалися цієї матеріалістичної вимоги і тому не могли позбутися характерного для їх поглядів дуалізму суб'єкта практичної й суб'єкта розумової діяльності, дуалізму практичного і теоретичного відношень. Теоретично подолавши розщепленість суб'єкта на суб'єкт практичного і суб'єкт теоретичного відношень, Маркс узяв за вихідне не уявну дійсність уявних суб'єктів, а дійсних людей та їх матеріальну діяльність, що протікала в певних матеріальних межах, *не залежних від їхньої сваволі*, зрозумівши їх одночасно і як суб'єктів пізнавального процесу. Це, вказували Маркс і Енгельс, передумови, що їх «можна встановити суто емпіричним шляхом», і тому «передумови, з яких ми

розпочинаємо». Але це – також і загальна методологічна вимога: починати дослідження з того, що доступне безпосереднім методам вивчення, засновувати опосередковане знання на емпірично констатованому матеріалі [14, С. 29-30].

«Людина, – наголошував К. Маркс, – не лише природна істота, вона є *людська* природна істота». Тому, вважає Й. Елез, людина не може виявляти та утверджувати себе тільки як природна істота, вона «може діяти лише як людська природна істота, тобто не лише у відповідності до своїх природних властивостей, а – і це головне – у відповідності зі своєю сукупною сутністю». Практична діяльність людини як за змістом, так і за способом здійснення має суспільний характер, що виявляється і утверджується по-різному при різних формах суспільства. Природність, суспільність і свідомість – передумови, а отже, і необхідні моменти практичного процесу. Але, зазначає автор, самих по собі цих передумов недостатньо для того, щоб перевести їх з форми суб'єктивної можливості у форму дійсного процесу. Для такого переведення, поряд з іншими сутнісними силами людини, «необхідна доцільна воля» (Маркс) [14, С. 42-47].

А проте, і радянська теорія права, «захопившись» *матеріалістичним* підходом до права, не звернула уваги на принципове ленінське зауваження про те, що «...Маркс і Енгельс у своїх творах більше підкреслювали *діалектичний* матеріалізм, аніж діалектичний *матеріалізм*, більше наполягали на *історичному* матеріалізмі, аніж на історичному *матеріалізмі*» [16, С. 324].

Повертаючись до методу сходження від абстрактного до конкретного, як його реалізували Гегель у «Науці логіки» і Маркс у «Капіталі», слід відзначити, що в цих працях даний метод фактично постає як «метод *аналітичного занурення від реально конкретного в абстрактне і зворотного синтезуючого сходження до духовно конкретного*».

Таким же чином, на мій погляд, цей метод повинен бути представлений у дослідженні права.

5. Результати дослідження

Використання даного методу одразу ж вказує на ті проблеми, які до цього часу стримували розвиток теоретичної науки права.

Перша проблема стосується уявлення про *право* суб'єкта (що традиційно іменується «суб'єктивним правом») як елементарну форму права. Замість *дійсного* суб'єктного права в теоретичних побудовах «суб'єктивне право» визначається як «*можливість*» тієї чи іншої поведінки суб'єктів. Таким чином теоретики позбавляють суб'єктне право його *вольової визначеності* в якісному і кількісному аспектах, без чого залишається непізнаною його *двоїста* природа.

З цього виникає *друга* проблема – визначення *правового відношення* як відношення *вольового*, на відміну від виробничих та інших суспільних відносин. У *жодному* правовому дослідженні не проводиться відмінність між *суспільними відносинами* і *спілкуванням* суб'єктів, хоча у філософській літературі дана проблема досліджувалася і отримала певне висвітлення.

Нарешті, *третья* проблема полягає у відсутності виразного уявлення про соціальні норми взагалі та в особливості про *правові норми*. Що правова норма є не просто *приписуване* правило, а *фактичне правило* в множині актів *спілкування* суб'єктів, санкціоноване владним суспільним авторитетом, і відтак є *необхідним*; що, тому, норма являє собою *процес необхідності*, – до такого розуміння норми права юридична думка навіть не наближалася [17, С. 320-394].

6. Висновки

1. Єдино правильним у науковому відношенні є методологічний монізм, основу якого становить

матеріалістична діалектика; натомість, «методологічний плюралізм» є лише відбиттям ідеологічного впливу на науку, який стримує поступальний розвиток суспільствознавства, зокрема, і наукової теорії права.

2. Пізнання права підійшло до того стану, коли ми «уже можемо дозволити собі розкіш заміни» метафізичної критики і довільного синтезування різних правових теорій їх *науковою* критикою і створенням дійсно наукового *загального вчення про право*, без упереджень саме до тих, а не до інших шкіл. Цю задачу покликана вирішити *діалектична теорія права*, критерієм істинності та наукової новизни якої є її *метод* [18, С. 160-162].

Література

1. Дынин, Б. С. К вопросу о характере проблем методологии: Философия. Методология. Наука [Текст] / Б. С. Дынин. – М.: Изд-во «Наука», 1972. – 236 с.
2. Рачков, П. А. Науковедение. Проблемы, структура, элементы [Текст] / П. А. Рачков. – М.: Изд-во Московского университета, 1974. – 242 с.
3. Кохановский, В. П. Философия науки в вопросах и ответах [Текст]: учеб. пос. / В. П. Кохановский и др. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 352 с.
4. Бекбаев, Е. З. О двух функциях понятий в научном познании права [Текст] / Е. З. Бекбаев // Журнал российского права. – 2014. – № 9. – С. 18–26.
5. Івакін, О. А. Діалектична філософія [Текст]: монографія / О. А. Івакін. – Одеса: Юридична література, 2003. – 352 с.
6. Ющик, О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні [Текст] / О. І. Ющик. – К., 1997. – 192 с.
7. Маркс, К. Сочинения [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс // Т. 46, Ч. 1.
8. Ющик, А. И. Диалектика права [Текст] / А. И. Ющик. – К.: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013.
9. Ленін, В. І. Повний збірник творів [Текст] / В. І. Ленін // Т. 29.
10. Маркс, К. Сочинения [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс // Т. 20.
11. Ющик, О. Криза праворозуміння і діалектична теорія права [Текст] / О. Ющик // Право України. – 2016. – № 3. – С. 258–265.
12. Кара-Мурза, С. Г. Идеология и мать ее наука [Текст] / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 256 с.
13. Супрун, В. И. Наука и идеология: Наука и ее место в культуре [Текст] / В. И. Супрун. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд-ние, 1990. – 274 с.
14. Елез, Й. Категория практики в трудах К. Маркса: Практика и познание [Текст] / Й. Елез. – М.: Изд-во «Наука», 1973. – 360 с.
15. Ющик, О. І. Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність) [Текст] / О. І. Ющик. – К.: Оріяни, 2002. – 112 с.
16. Ленін, В. І. Повний збірник творів [Текст] / В. І. Ленін // Т. 18.
17. Ющик, А. И. Диалектика права. Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). Ч. II [Текст] / А. И. Ющик. – К.: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. – 768 с.
18. Ющик, О. Метод діалектичної теорії права як критерій її наукової новизни [Текст] / О. Ющик // Право України. – 2016. – № 5. – С. 155–163.

Ющик Олексій Іванович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: al-yus@i.ua